

УДК373.091.33-027.2:34]-056.263
DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.81-85

Дмитрієва Оксана Іванівна
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
м.Кам'янець-Подільський, Україна
dmitroxana@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8869-8156>

ВИКОРИСТАННЯ ТРЕНІНГІВ З НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Анотація. *Формування правової культури підростаючого покоління є актуальною проблемою сучасності. Динамічні зміни сьогодення українського суспільства, в тому числі і процес побудови правової держави в умовах воєнної агресії, визначають нові вимоги до вітчизняної системи освіти. Процес навчання та виховання, зокрема і права освіта, покликаний сформувати у учнів уявлення про сучасне громадянське суспільство, його норми та цінності. Для учнів з порушеннями слуху важливою є така підготовка до життя, яка базується на свідомому виконанні норм і правил поведінки у соціумі. Мета статті – представлення елементів програми з формування правової культури молодших школярів з порушеннями слуху. Методи дослідження: спостереження, вивчення практики роботи спеціальних закладів освіти для дітей з порушеннями слуху; анкетування, опитування. Результати дослідження. З'ясовано, що переважна частина педагогів відчують труднощі у використанні жестової мови та потребують певних рекомендацій щодо організації взаємодії з учнями з порушеннями слуху. З огляду на це, нами запропоновано тренінги з невербальної комунікації та методичні рекомендації для педагогів.*

Ключові слова: *тренінг, невербальна комунікація, правова культура, молодші школярі з порушеннями слуху.*

Вступ. Проблема правового виховання – одна з найактуальніших у педагогіці. Сформованість у дітей правової культури, свідоме ставлення до вимог і законів суспільства забезпечують їхню адекватну поведінку у різних життєвих ситуаціях, вміння правильно реагувати на соціальні виклики.

Зміни, що відбуваються в українському суспільстві, в тому числі і процес побудови правової держави, визначають нові вимоги до вітчизняної системи освіти. Процес навчання та виховання, зокрема і права освіта, покликаний сформувати у учнів уявлення про сучасне громадянське суспільство, його норми та цінності. Для учнів з порушеннями слуху важливим завданням є така підготовка до життя, яка б була запорукою їх успішної соціалізації, що базується на свідомому і відповідальному виконанню норм і правил поведінки та взаємодії між людьми.

Пошук шляхів формування правової культури підростаючого покоління розглядається у змісті важливих законів України: Конституції України, Закону України «Про освіту», Державної національної програми «Освіта»(Україна ХХІ століття), Національної доктрини розвитку освіти України в ХХІ столітті, Національної програми правової освіти населення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній педагогіці існує значна кількість фундаментальних досліджень з питань правового навчання (Т.Болотіна, В.Морозова, С.Морозова, Є.Певцова, З.Шнекендорф, Н.Еліасберг та ін.), з теорії та методики правового виховання (В.Головченко, Г.Давидов, А.Міцкевич, А.Нікітін, В.Обухов, В. Подзолков, Є.Татарінцева та ін.). А.Долгова, Н.Еліасберг, В.Головченко, І.Ларіна наголошують на актуальності проблеми формування правової культури особистості, превентивного виховання, водночас підкреслюючи, що формування правової культури учнів можливе лише за умови дотримання єдності правового навчання та виховання.

Розглядаючи у гармонійній єдності право й мо-

раль, науковці визначають правову культуру особистості як інтелектуальне утворення, що дозволяє їй мислити правовими категоріями, емоційно і раціонально-оцінювально реагувати на явища правового та протиправного характеру (А. Долгова, В. Дубровський, В. Безбородий, М. Подберезький, Л. Макар, Н. Ткачова).

С. Алексєєв, Г. Давидов, А. Нікітін, О. Пометун, І. Рябко, Л. Твердохліб, С. Фалько відзначають особливу актуальність правового виховання в умовах зниження духовних цінностей людини, ускладнення криміногенної ситуації в державі та зауважують, що правова культура та правосвідомість є основою, регулятором, головним чинником правової поведінки особистості у суспільстві.

Актуальність звернення до проблеми формування правової культури учнів з порушеннями слуху обумовлена певними протиріччями сьогодення: між потребою сучасного суспільства у громадянах із високим рівнем правової культури і недостатньою розробленістю шляхів її формування у молодших школярів з порушеннями слуху; між необхідністю комплексного формування правової культури у школярів з порушеннями слуху і недостатнім рівнем дослідження цієї проблеми у педагогічній теорії та практиці; між існуючою специфікою психофізичних, мовленнєвих, вікових, комунікативних особливостей школярів з порушеннями слуху та незначним урахуванням цих особливостей у процесі формування правової культури.

Метою нашої публікації є представлення розробленої та апробованої програми з формування правової культури молодших школярів з порушеннями слуху, важливою складовою якої є методична підготовка педагогів загальноосвітніх середніх закладів для дітей з порушеннями слуху до процесу формування правової культури молодших школярів. Складовими методичної підготовки педагогів нами визначено тренінгові заняття з невербальної комунікації для педагогів та розроблені для них методичні

рекомендації.

Нами були використані такі **методи дослідження**: спостереження за навчально-виховним процесом спеціальних закладів загальної середньої освіти для глухих дітей та дітей зі зниженим слухом; анкетування педагогів; опитування школярів; вивчення організації позаурочної діяльності спеціальних закладів освіти для дітей з порушеннями слуху. У дослідженні взяли участь 18 молодших школярів з порушеннями слуху та 16 педагогів, які працюють з молодшими школярами з порушеннями слуху.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що процес формування правової культури молодших школярів з порушеннями слуху відбувається у складних умовах, пов'язаних з труднощами у спілкуванні з оточуючими людьми, з уповільненням процесу переробки інформації, із збідненим і обмеженим досвідом, з обмеженими можливостями спонтанного засвоєння соціального досвіду[1]. Ми припускаємо, що труднощі у процесі формування правової культури молодших школярів з порушеннями слуху виникатимуть, в тому числі, через недостатній рівень

комунікації з педагогами.

За результатами спостережень за взаємодією педагогів з молодшими школярами з порушеннями слуху варто зазначити, що діти демонструють позитивні емоції, доброзичливість, налаштування на спілкування. Проте чітко простежувалась тенденція прагнення більшості дітей (83%) до взаємодії з тими педагогами, які володіють жестовою мовою і у яких не виникає перешкод у процесі навчально-виховної та комунікативної співпраці. Разом з тим, на пропозицію поспілкуватися з частиною педагогів діти реагували неохоче, пояснюючи це так: «він (вона) не розуміє мене», «говорити багато, я не розумію», «не треба, краще йдемо до...»(називаючи іншого педагога). У 17% дітей не виникало такої реакції. Причиною цього був кращий стан слуху та вищий рівень мовленнєвого розвитку учнів, їм було доступне спілкування за допомогою усного мовлення, для якого, все ж, були характерні неузгодження відмінкових закінчень, використання непоширених речень, сплутування фонем, неправильні закінчення слів (рис. 1):

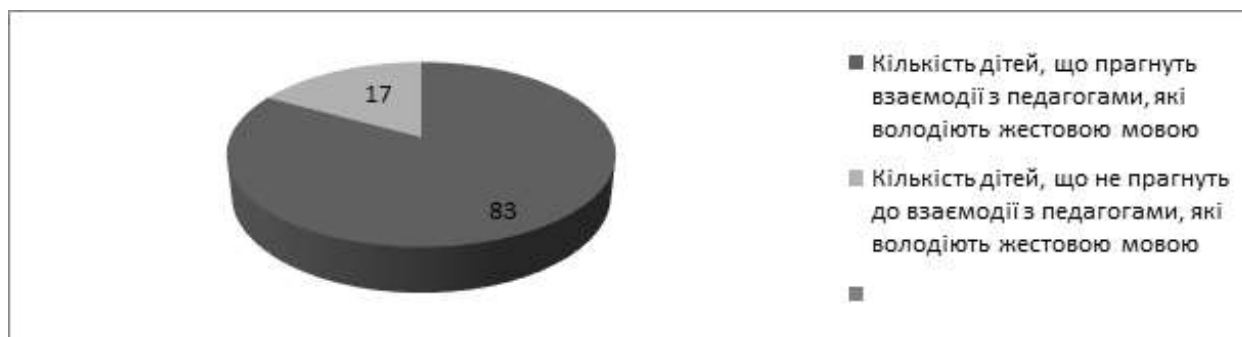

Рис. 1. Результати спостережень за взаємодією учнів з педагогами

Опитування педагогів, які працюють у молодших класах засвідчило, що дітям набагато легше засвоювати навчальний матеріал, якщо нові поняття, терміни, незрозумілі слова вчителі можуть пояснити за допомогою жестової мови і самі педагоги можуть зрозуміти запитання, які їм ставлять діти за допомогою жестової мови. Разом з тим, більша частина педагогів (69%) визнали, що недостатньо володіють знаннями української жестової мови, що викликає певні труднощі у навчальному процесі та під час спілкування з

дітьми. Зокрема, вчителі та вихователі зазначили, що особливо відчутні такі труднощі, коли виникає конфліктна ситуація, у якій потрібно знайти швидке вирішення, а можливості вияснення усіх обставин ситуації обмежені внаслідок недостатнього володіння засобами комунікації, які є зрозумілими для дітей, а також під час виховних занять, зокрема, з правової тематики, які несуть емоційне навантаження і покликані виховувати правову культуру дітей, сприяти її формуванню та розвитку (рис. 2):

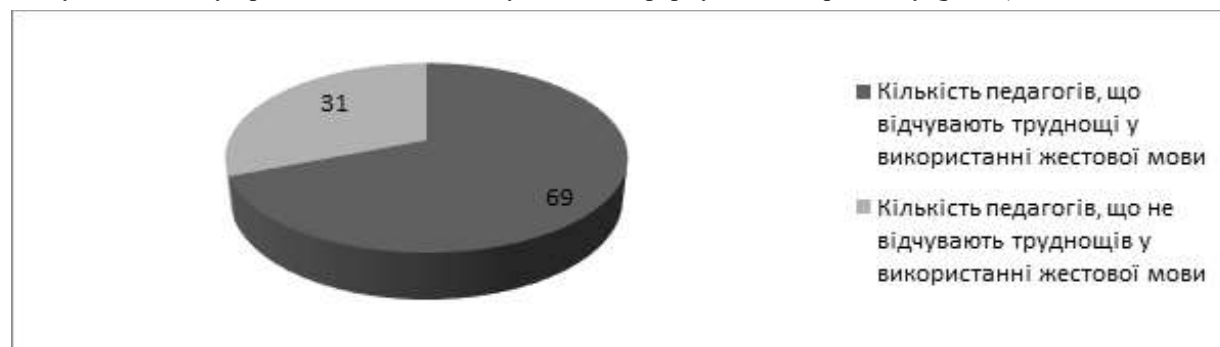

Рис. 2. Результати опитування педагогів стосовно труднощів у використанні жестової мови

Результати проведеного дослідження повністю підтверджують наші власні розвідки (2013) та дослідження інших науковців [2, 3].

Аналіз отриманих результатів засвідчує, що сучасна правова освіта у закладах для дітей з порушеннями слуху потребує додаткових організаційно-методичних зусиль з інтеграції технологій позаурочної діяльності та технологій формування правової куль-

тури учнів.

Враховуючи отримані результати, нами було розроблено цикл тренінгів з невербальної комунікації з елементами вивчення жестової мови, метою яких є розвиток навичок невербальної комунікації педагогів, що працюють з молодшими школярами з порушеннями слуху та покращення комунікативної взаємодії між педагогами та учнями. Наведемо приклад

одного із таких тренінгів, назвою якого нами було обрано тему «Розуміймо один одного».

Метою тренінгу визначено розвиток навичок невербальної комунікації сурдопедагогів, вивчення правових термінів українською жестовою мовою; завданнями тренінгу – встановлення емоційного контакту в групі; формування умінь використання засобів невербальної комунікації; вивчення юридичної лексики українською жестовою мовою.

У якості обладнання доцільно використати аркуші паперу, ручки, жести́вник юридичної термінології; місцем проведення може бути класна кімната, актовий зал; учасниками – педагоги, що працюють з школярами з порушеннями слуху у кількості 12-16 осіб.

Під час вступного слова варто оголосити тему тренінгу, пояснити, чому саме така тема обрана, з'ясувати, чого очікують педагоги від участі у тренінгу.

Формуванню взаєморозуміння партнерів на невербальному рівні допоможе вправа «Крізь скло», у процесі виконання якої один з учасників загадує певний текст, записуючи його на папері, але передає

його немовби крізь скло, тобто за допомогою міміки та жестів, а решта учасників мають розповісти про те, що вони зрозуміли.

Ступінь відповідності тексту, який було відтворено більшістю гравців, і тексту, записаного одним із учасників, свідчить про вміння встановлювати контакт, передавати зміст повідомлення та сприймати його.

Для розвитку невербальної комунікації варто використати вправу «Демонстрація», метою якої є вправляння у використанні міміки, пантоміміки та природних жестів у спілкуванні з оточуючими. За допомогою невербальних засобів комунікації необхідно продемонструвати певну фразу, зобразити життєву ситуацію у класі; показати казку, пісню, прислів'я.

Важливим навчальним елементом тренінгу є етап вивчення українською жестовою мовою термінів, які використовуються у процесі формування правової культури молодших школярів з порушеннями слуху. Для цього педагогам було запропоновано наші авторські напрацювання словника жестової мови з юридичної тематики. Наприклад:

УКРАЇНА

ДЕРЖАВА

ПРАПОР

ГЕРБ

ЗАКОН, КОНСТИТУЦІЯ

ПОВЕДІНКА

ДИСЦИПЛІНА

ШКОЛА,
ШКІЛЬНЕ

САМОВРЯДУВАННЯ

ПРАВО

Закріплення вивченого матеріалу доцільно провести у вправі «Повідомлення», під час виконання якої тренер повідомляє зміст правової ситуації, що необхідно передати учасникам іншої групи, які мають знайти її вирішення і розповісти про це із використанням жестової мови. Виконання цієї вправи спонукає до активного пошуку можливості використати жестову мову, інші засоби невербальної комунікації задля досягнення ефективного рішення.

На етапі обговорення варто зосередити увагу учасників тренінгу на з'ясуванні вражень від тренінгу, рівня сприймання інформації, визначенні труднощів, які виникали під час виконання вправ, шляхів вирішення проблем.

Як засвідчує практика, обговорюючи результати тренінгової роботи, переважна більшість педагогів висловлюють нове бачення необхідності використання різноманітних засобів комунікації задля ефективного сприймання, усвідомлення та можливості застосувати інформацію у подальшому житті учнями з порушеннями слуху.

Цикл тренінгів з вивчення правової термінології українською жестовою мовою має на меті допомогти педагогам у процесі формування правової культури учнів з порушеннями слуху. Отримані знання з української жестової мови полегшать спілкування, допоможуть подолати мовний бар'єр, забезпечать розуміння школярами педагогів та тієї інформації, яку вони надають, а також покращать взаєморозуміння між педагогами та учнями.

Враховуючи результати дослідження та практики роботи з дітьми з порушеннями слуху, нами були розроблені методичні рекомендації для педагогів, які працюють з учнями з порушеннями слуху, основний акцент у яких був наголошений на таких аспектах:

– Працюючи з учнями з порушеннями слуху, варто зважати на особливості їх психофізичного розвитку, враховувати, що це – особливі діти.

– Увесь процес начально-виховної роботи має бути спрямований на формування особистості дитини з порушенням слуху.

– Спрямовуючи свою діяльність на формування

правової культури учнів, варто враховувати, що інформація має бути доступною для розуміння учнями.

– Повідомляючи нову інформацію, потрібно уважно стежити за дітьми: важливо, щоб вони її не просто сприйняли, а усвідомили. Для цього варто запитати дитину, про що йшла мова.

– Використовуючи пояснення правил поведінки школяра, дитини у громадських місцях тощо, варто старатися підкріпити словесне повідомлення відповідною мімікою, дактилологією, жестовою мовою.

– Потрібно звернути увагу на те, що найкраще завоюється дітьми з порушеннями слуху інформація, яка підкріплена демонстрацією практичної ситуації, у якій вона може бути застосована.

– Працюючи з молодшими школярами з порушеннями слуху, варто використовувати ігрові методи формування правової культури, поєднуючи їх із практичною діяльністю.

– Доцільно звернути увагу на роботу з батьками вихованців, залучати, за можливості, їх до спільних ранків, вікторин, свят, метою яких є формування правової культури дітей.

– Потрібно старатися взаємодіяти із усім персоналом закладу, що працює з вихованцями. У такому випадку можна мати реальну картину того, якою дитина є не лише на уроках чи в позаурочний час, а й протягом усього часу перебування її у закладі освіти.

– Працюючи з батьками, завжди варто підкреслювати особливе значення, яке вони відіграють у житті дитини, у формуванні у неї правил співжиття, понять по права та обов'язки, поведінки вихованої та культурної людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Впровадження представлених елементів програми правового виховання молодших школярів з порушеннями слуху засвідчили активний інтерес та готовність до їх використання у практиці роботи педагогів закладів спеціальної освіти. Перспективу подальших розвідок вбачаємо у адаптації розробленої програми та впровадженні її у заклади з інклюзивним навчанням, у яких здобувають освіту школярі з порушеннями слуху.

Список використаної літератури

1. Богданова Т.С. Сурдопсихологія. Москва: Академія, 2002. 224 с.
2. Дитина зі світу тиші: на допомогу батькам нечуючої дитини: науково-методичний посібник / уклад.: Н.А.Зборовська та ін.: за ред. С.В.Кульбиди. Київ: «СПКТБ УТОГ», 2011. 328 с.
3. Дмитрієва О.І. Формування правосвідомості старшокласників з порушеннями слуху: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. 172 с.

References

1. Bohdanova, T.S. (2002). *Surdopsikholohiia* [Surdopsychology]. Akademiya. [in Russian].
2. Zborovska, N.A., et al. (Ed.) (2011). *Dytyna zi svitu tyshi: na dopomohu batkam nechuiuchoi dytyny* [A child from the world of silence: to help parents of a deaf child]. SPKTB USD. [in Ukrainian].
3. Dmitriiieva, O.I. (2018). *Formuvannia pravosvidomosti starshoklasnykiv z porushenniamy slukhu* [Formation of legal consciousness among senior pupils with hearing impairment]. Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.03.2022 р.
Стаття прийнята до друку 05.04.2022 р.

Dmitriiieva Oksana

PhD, Associate Professor

Department of Special Pedagogy and Inclusive Education
Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University
Kamianets-Podilskiy, Ukraine

THE USAGE OF NONVERBAL COMMUNICATION TRAININGS IN THE PROCESS OF FORMING THE LEGAL CULTURE OF PRIMARY PUPILS WITH HEARING IMPAIRMENT

Abstract. The formation of the legal culture of the younger generation is an urgent issue nowadays. The formation of children's legal culture, a conscious attitude to the requirements and laws of society ensure their adequate

behavior in various life situations, the ability to respond properly to social challenges. The changes taking place in Ukrainian society, including the process of building the rule of law, determine new requirements for the domestic education system. The process of teaching and education, including legal education, is designed to form students' ideas about modern civil society, its norms and values. The preparation for life, which is based on conscious and responsible implementation of norms and rules of behavior in society, is of great importance for pupils with hearing impairments. The purpose of our publication is to present the elements of the developed and tested program for the formation of legal culture of primary pupils with hearing impairment. Research methods: observation, study of the practice of educational institutions for children with hearing impairment; questionnaires, surveys. It was found that the majority of teachers have difficulty using sign language and need some guidance on how to interact with pupils with hearing impairments. That's why we offer trainings on nonverbal communication and guidelines for teachers. The implementation of the presented elements of the program of legal education of primary school students with hearing impairments showed active interest and readiness to use them in the practice of teachers of special education institutions. We see the prospect of further research in the adaptation of the developed program and its implementation in institutions with inclusive education, where students with hearing impairments are educated.

Key words: training, nonverbal communication, legal culture, primary pupils with hearing impairment.